

آسیب‌شناسی مسأله عفاف و حجاب در بین دانشجویان دختر

کارشناسی دانشگاه علامه طباطبائی

علی کربلائی پازوکی^۱

محمد حسین خوانین زاده^۲

تاریخ پذیرش: ۹۳/۳/۲۴

تاریخ وصول: ۹۲/۱۱/۱۵

چکیده

از مسائل مهم در حوزه مطالعات زنان از منظر قرآن «مسأله پوشش» است که به صورت یک نیاز فطری در وجود آنان نهاده شده است. عفت در پوشش به عنوان بارزترین نماد فرهنگی جامعه اسلامی از همان ابتدا و در دوره‌های مختلف اسلامی مورد توجه ویژه مسلمانان بوده است. پوشش زن یکی از ضروریات دین اسلام است که قرآن کریم و روایات وارده از پیامبر و معصومین (علیهم السلام) و در کلمات و فتاوی فقها به وجوب و کیفیت آن تصریح شده است. با تمام اهمیت و جایگاهی که مسأله پوشش در فرهنگ دینی از ان برخوردار است امروزه عدم رعایت عفاف در پوشش به عنوان یک آسیب فرهنگی و اجتماعی جدی مطرح است و آن آسیب در مورد دختران دانشجو به دلیل موقعیت سنی، تحصیلی و فرهنگی آنان از حساسیت بیشتری برخوردار است. چرا بعضی از دانشجویان عفت در پوشش را رعایت نمی‌کنند این تحقیق درصدد یافتن حلقه مفقوده و رابطه معناداری بین پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش و عدم رعایت عفت در پوشش در بین بعضی از دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه علامه طباطبائی (ره) است. روش این تحقیق میدانی با استفاده از پرسشنامه می‌باشد. ضعف اعتقادی، عدم پایبندی به انجام عبادات، نظام خانوادگی، کسب زیبایی، جامعه و رسانه از جمله عوامل مهم در عدم رعایت عفت در پوشش جامعه آماری مورد پژوهش است.

۱- استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی (ره) karbalaei1383@yahoo.com

۲- استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی (ره)

واژگان کلیدی: عفاف، حجاب، پوشش، دانشجویان دختر کارشناسی دانشگاه علامه طباطبائی، عوامل تأثیرگذار در عدم رعایت عفاف در پوشش و مؤثر در بهبود آن.

مقدمه

براساس گواهی تاریخ در بیشتر ملت‌ها و آئین‌های جهان، حجاب و پوشش زنان در فرهنگ‌های مختلف دیده می‌شود. اما مانند هر پدیده فرهنگی دیگر ارزش معنایی آن در فرهنگ‌های مختلف با تنوع روبرو است (پاکتچی، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، ص ۱۲۱ تا ۱۲۲) از دیرباز عفت در پوشش امری پسندیده و بی‌بندباری و ناهنجاری‌های پوششی امری نکوهیده در میان تمام اقوام و ملل بوده است. ویل دورانت درباره «ال‌هه عفت» (Virtue Goddess) از خدایان یونان باستان می‌گوید: آرتمیس، ال‌هه عفت است و عالی‌ترین نمونه (و الگو برای) دختران جوان به شمار می‌آید، که به زیور عفت و تقوا آراسته است (ویل دورانت، ۱۳۷۰، ج ۳، ص ۵۲۰). در دوره ساسانی چادر که از دوره‌های پیش مورد استفاده بانوان ایران بوده به صورت‌های مختلف مورد استعمال داشته است (ضیاء پور، ۱۳۴۳، ص ۱۱۴) در کتاب تلمود که در واقع فقه مدون و آئین نامه زندگی یهودیان است می‌خوانیم: «من زن را از قسمتی از بدن آدم (دنده آدم) که همواره پوشیده و نهفته است می‌آفرینم تا آن که موجودی محجوب و عقیف بار آید (کهن، ۱۳۵۰ ص ۱۷۸) در اصول اخلاقی تلمود آمده است: چنانچه زنی بی آن که چیزی بر سر داشت در میان مردم می‌رفت یا صدایش در خانه آن قدر بلند بود که همسایگانش می‌توانستند سخنان او را بشنوند در آن صورت مرد هم حق داشت بدون پرداخت مهریه او را طلاق دهد (ویل دورانت، ۱۳۷۰، ج ۴، ص ۴۶۱) در انجیل در رساله پولس به تیموتئوس آمده است: و همچنین زنان خویشتن را بیارایند به لباس حیا و پرهیز نه به زلف‌ها و طلا و مروارید و رخت گران بها و زن می‌باید عزتی بر سر داشته باشد به سبب فرشتگان، در دل خود انصاف دهید آیا شایسته است که زن ناپوشیده نزد خدا دعا کند (انجیل، رساله پولس باب ۲ آیه ۹ و باب ۱۱ آیه ۱۴). در قرآن نیز دو دسته آیه در مورد پوشش وجود دارد. دسته اول

آیاتی در مورد وجوب حجاب و پوشش ظاهری و حد و کیفیت آن نازل شده است مانند آیه ۳۰ و ۳۱ سوره نور و ۵۹ سوره احزاب، دسته دوم آیاتی که زنان را از رفتارهایی که سبب جلب توجه و تحریک نامحرم می‌شود، باز می‌دارد و حیا و عفت را مورد ستایش قرار می‌دهد مانند آیه ۳۳ سوره احزاب، ۲۳ و ۲۵ سوره قصص. در روایات معصومین (علیهم السلام) نیز بر رعایت پوشش برای زنان تأکید شده است (کلینی ۱۳۶۷، ج ۵، ۵۲۱). پوشش زن در برابر مردان نامحرم یکی از ضروریات دین اسلام است که در کلمات فقها به وجوب و کیفیت آن تصریح شده است^۱ (حلی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۴۴۸؛ محقق حلی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۶۹؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۷، ص ۳۶، نجفی، ۱۳۷۶، ج ۲۹، ص ۷۵).

با توجه به تأکید قرآن و احادیث بر عفت در پوشش و مسلمان بودن اکثریت دانشجویان و باور و فرهنگ حجاب اسلامی حاکم بر جامعه ایران، متأسفانه در محیط‌های دانشگاهی شاهد رشد پدیده بدحجابی هستیم به گونه‌ای که به صورت مشکل جدی برای فرهنگ دانشگاه اسلامی مطرح است. بر این اساس انگیزه این پژوهش آسیب‌شناسی در نوع پوشش یعنی بررسی عفت در پوشش در مورد جامعه آماری موضوع تحقیق است. تا با بیان عوامل پیدایش این پدیده و ارزیابی آنها نتایج حاصل از تحقیق در تصمیم‌گیری فرهنگی مسئولان دانشگاه و سایر مراکز آموزشی در مواجهه علمی با این پدیده مورد استفاده و بهره‌برداری قرار گیرد.

الف) تعریف مسأله: حجاب در لغت به معنای پرده و مانع ایجاد کردن است (راغب اصفهانی، مفردات، و طریحی مجمع‌البحرین ماده حجب) و در ادبیات گفتاری، آیات و روایات

۱- امام خمینی در رابطه با نگاه مرد به بدن و موی سر زن نامحرم مسلمان قائل به حرمت است چه با قصد لذت چه بدون قصد لذت. نگاه به دست‌ها و صورت زن مسلمان به قصد ریه حرام است اما بدون قصد لذت چند قول است، مطلقاً جایز است، مطلقاً جایز نیست، قول به تفصیل، یعنی نظر و نگاه اول جایز و نگاه دوم حرام، امام می‌فرماید احتیاط قول دوم است. (موسوی خمینی، ۱۴۲۴، ج ۲، ص ۲۱۷) بعضی از فقها در مورد حکم نگاه به موی سر زنان مسلمانی که مقید به رعایت حجاب نیستند و با نهی از منکر نیز موی سر خود را نمی‌پوشانند بدون قصد ریه قائل به جواز هستند (ایروانی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۶۴).

اسلامی نیز در معنای لغوی به کار رفته است.^۱ در این تحقیق مراد از حجاب با توجه به برداشت فرهنگ عمومی جامعه اسلامی و معنای اصطلاحی حجاب، پوشش زن مسلمان است. عفت در پوشش به معنای آن است که زن در معاشرت با نا محرم خود را بیوشاند، خویشتن‌دار، محدوده شناس توأم با عزت‌مداری و مناعت طبع باشد که از غلبه شهوت باز می‌دارد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۵۷۳، قرشی، ۱۳۷۸، جلد ۵ ص ۱۸). عفت دارای سه حوزه عفت در کلام، عفت در نگاه، عفت در پوشش است که در این تحقیق به بررسی مورد آخر آن پرداخته می‌شود. هرچند عفاف در پوشش اخص از حجاب مصطلح است (شاید کسانی در ظاهر دارای حجاب باشند اما در عمل عفت در پوشش را رعایت نکنند) اما به دلیل اینکه عرف جامعه این دو را مترادف هم می‌داند در موضوع تحقیق و سؤالات پرسشنامه لفظ حجاب آمده است. مراد از عفاف در پوشش تنها پوشیده بودن سر و گردن و ظاهر بدن نیست، بلکه متعارف بودن نوع، فرم، رنگ، اندازه پوشش و بدن‌نما نبودن لباس نیز در حوزه عفاف در پوشش است. این تحقیق درصدد یافتن عوامل پدیده بدحجابی در بین دانشجویان کارشناسی دانشگاه علامه طباطبائی (ره) است. تا با بررسی پدیده‌هایی که به نظر کارشناسان می‌تواند علل عدم پوشش مناسب دانشجویان باشد به آسیب‌شناسی عدم رعایت عفت در پوشش در جامعه آماری فوق پردازد.

ب) هدف: با توجه به اینکه عفاف در پوشش و حجاب جزو ضروریات دین و مسلمات فقهی (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۲۲۲) و باور و فرهنگ حاکم بر جامعه اسلامی است. از طرف دیگر اکثریت دانشجویان نیز مسلمان می‌باشند. این تحقیق درصدد یافتن حلقه مفقوده و رابطه معناداری بین پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش و عدم پابندی بعضی از دانشجویان به عفاف در پوشش است، تا با بررسی پدیده‌هایی که به نظر کارشناسان می‌تواند علل عدم پوشش مناسب دانشجویان باشد، با ارائه راه‌کارهای مناسب، شیوه برخورد علمی و منطقی با این آسیب فرهنگی در محیط‌های دانشگاهی فراهم شود.

۱- و اذا سألتهمون متاعاً فاستلوهن من وراء حجاب (سوره احزاب: ۵۳)

ج) اهمیت موضوع: یکی از مقوله‌های بسیار مهم در فرآیند مهندسی فرهنگی که ارتباط تنگاتنگی با پارامترهای توسعه اعم از اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی دارد و از دیر باز از ابزارهای مهم تهاجم فرهنگی در جهت تضعیف امنیت اجتماعی و فرهنگی جوامع اسلامی بوده است، مسأله حجاب و عفت در پوشش زنان عموماً و دختران دانشجو و جوان به صورت خاص می‌باشد. متأسفانه به دلیل عدم بیان حقایق قرآنی، روایی، آثار مفید و علمی حجاب از یک سو و عدم آسیب‌شناسی عدم رعایت حجاب و عفاف در پوشش دانشجویان از طرف دیگر و فعالیت‌های ضداخلاقی دشمنان عفاف در پوشش و حجاب سبب گردیده تا محیط‌های دانشگاهی از این مسئله آسیب پذیر شوند. به گونه‌ای که امروزه مسأله نوع پوشش در بین دانشجویان به صورت یک مشکل فرهنگی درآمده و راهکارهای علمی، عقلی و دینی خاص خود را می‌طلبند.

د) سؤال اصلی پژوهش: چرا بعضی از دانشجویان دختر عفاف در پوشش را رعایت نمی‌کنند؟

روش تحقیق

روش این پژوهش میدانی و از نوع مطالعات مقطعی^۱ با استفاده از پرسش‌نامه می‌باشد. تعریفی که برای پژوهش مقطعی در این طرح می‌توان کرد، این است که ما یک مقطع عرضی به جامعه داده و همزمان نوع حجاب (با چادر، با مانتو ولی با حجاب کامل، بدحجاب) و عوامل ذکر شده توسط کارشناسان برای عدم پوشش مناسب افراد را بررسی می‌کنیم.

جامعه آماری این تحقیق دانشجویان کارشناسی دانشگاه علامه طباطبائی است. نمونه‌ها از دانشکده‌های ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، علوم اجتماعی، اقتصاد، حسابداری و مدیریت، روانشناسی و علوم تربیتی و دانشکده حقوق و علوم سیاسی به طور تصادفی در ۳ گروه دارای حجاب اسلامی شامل گروه چادری (A)، بدحجاب (C) و با حجاب مانتویی (B) گرفته شده

1. Cross ° Sectional Study

است. تا بتوان با مقایسه نگرش‌های متفاوت به نتایج دقیق‌تری رسید. نمونه‌گیری طبقه‌بندی یک مرحله‌ای و تحلیل داده‌ها بوسیله نرم‌افزار SPSS و حجم نمونه ۲۸۳ نفر است. پرسشنامه این تحقیق که با دقت فراوان توسط کارشناسان طراحی شده است و پایایی و روایی آن در پیش‌نمونه‌گیری انجام شده (پایلوت) بررسی و ابهام‌زدایی شده است، دارای ۹ عامل (ویژگی‌های شخصیتی، اعتقادات شخصی، پابندی مذهبی، خانواده، زیبایی، جامعه، ازدواج، رسانه و عملکرد مؤلان) است که به عنوان فرضیه‌های تحقیق به نظر می‌رسد در نوع پوشش مؤثر باشد این ۹ عامل در قالب ۶۰ سؤال پرسیده شده است. سپس داده‌های هر سؤال به وسیله نرم‌افزار SPSS، R تحلیل شده و در جمع‌بندی جایگاه هر عامل را در رابطه با موضوع تحقیق مشخص می‌کند.

سابقه علمی طرح و پژوهش‌های انجام شده با ذکر مأخذ به ویژه در ایران با بررسی‌های انجام شده در خصوص آسیب‌شناسی عفاف در پوشش دختران دانشجو تحقیقات علمی مستقلی یافت نشد. اگر چه در ارتباط با مسأله عفاف و حجاب کتاب‌هایی مانند مسأله حجاب و اخلاق جنسی استاد مطهری، فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی حداد عادل، عفاف و حجاب چرا و چگونه جعفر حق‌شناس، راز یک فریب یوسف غلامی، فلسفه حجاب حسین مهدی‌زاده نگاشته شده و تحقیقات فراوانی به وسیله دفتر تحقیقات و مطالعات زنان، نهاد رهبری، وزارت ارشاد، موسسه مطالعات و تحقیقات زنان، شورای فرهنگی و اجتماعی زنان انجام شده است. در تمام این تحقیقات به بررسی جایگاه عفاف و حجاب و اثرات مثبت آن و مقایسه بعضی از نمونه‌ها در داخل و خارج از کشور ایران پرداخته شده است. در مقالات همایش بین‌المللی عفاف و حجاب در تاریخ ۱۳۹۰/۱۱/۱۱ بیشتر مقالات در مورد حجاب به عنوان نماد زن مسلمان و چگونگی گسترش آن تأکید شده است. در خصوص موضوع تحقیق رجبی در کتاب «حجاب و نقش آن در سلامت روان» در یک تحقیق آماری در بین دانش‌آموزان دختر پایه سوم متوسطه دبیرستان‌های تهران و قم نشان داده است که رابطه معناداری بین

حجاب و کاهش اضطراب دانش‌آموزان وجود دارد. خانم زهرا نوری در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی ارزش‌ها و ویژگی شخصیتی دختران با حجاب و بدحجاب» با راهنمایی دکتر سید صدرالدین شریعتی نشان داده است دختران با حجاب از برونگری و مسئولیت‌پذیری بیشتری نسبت به دختران بدحجاب برخوردارند. پژوهش حاضر به صورت خاص به آسیب‌شناسی مسأله عفاف با استفاده از پرسشنامه علمی در بین دانشجویان کارشناسی دانشگاه علامه طباطبائی می‌پردازد. قبل از بیان بعضی از نمونه‌های آماری و تحلیل کلی نتایج تحقیق به مفهوم شناسی و بررسی جایگاه عفاف در پوشش در قرآن می‌پردازیم.

مفهوم شناسی

واژه حجاب از ریشه حُجِبَ به معنای مانع ایجاد کردن چیزی در مقابل چیز دیگر است. (مصطفوی، التحقیق ماده حجب) حجاب به معنای ستر و پوشاندن نیز آمده است (ابن منظور، لسان العرب ماده حجب). مراد از کلمه حجاب در مباحث مربوط به روابط زن و مرد به معنای آن چیزی است که مانع نگاه غیرمجاز می‌شود یعنی پوشش، بنابراین پوشیده بودن لازمه حجاب است (مهدی‌زاده، ۱۳۹۰ صفحه ۲۴) استعمال کلمه «حجاب» در مورد پوشش زن یک اصطلاح نسبتاً جدید است، در اصطلاح فقهاء کلمه «ستر» به معنای پوشش به کار رفته و این بهتر است. زیرا معنای شایع لغت «حجاب» به معنای پرده است و همین امر موجب شده بعضی گمان کنند که اسلام خواسته زن پشت پرده و در خانه محبوس باشد و بیرون نرود (مطهری، ۱۳۸۹ ص ۷۳) مراد از حجاب در این نوشتار عفت در پوشش است.

واژه عفاف به معنای خود‌نگهداری و خویش‌داری در مقابل تمایل به گناه و مهار کردن خویش است (فراهیدی، العین، ماده عَفَّ). عفت در روابط زن و مرد به معنای خویش‌داری و حریم‌نگه‌داشتن در روابط با جنس مخالف است. مراد از عفت در پوشش آن است که زن در معاشرت خود با مردان بدن خود را بیوشاند و از جلوه‌گری و خودنمایی و تبرج و به نمایش گذاشتن جاذبه‌های جنسی خود در برابر نامحرم بپرهیزد. حیا و عفاف از ویژگی‌ها و

خصلت‌های درونی انسان است. ولی حجاب به شکل و قالب و نوع و چگونگی پوشش برمی‌گردد و تفاوت ایندو، تفاوت باطن و ظاهر است. به بیان دیگر حجاب از آثار و نتایج خویشتن داری و عفاف است. البته اثبات تلازم دائمی بین این دو مشکل است (مه‌ریزی، ۱۳۸۹، ص ۱۳) ولکن تفکیک این دو (عفاف و حجاب) نیز مشکل‌تر و نوعی فرافکنی است. افزون بر این اگر زنان بدون حجاب عقیف و پاک باشند آیا مردان نیز چنین‌اند حجاب تدبیر عام اسلام برای سلامت جامعه انسانی است (مه‌رزاده، ۱۳۹۰، صص ۱۵۱ - ۱۵۸).

عفاف در پوشش از منظر قرآن و روایات

به اختصار به بررسی عفاف در پوشش در آیات قرآن و روایات می‌پردازیم:

آیات مربوط به پوشش زنان در سوره نور آیات ۳۰ و ۳۱ و سوره احزاب آیه ۵۹ به صورت خاص بیان شده است. از این آیات استفاده می‌شود، آنچه از منظر قرآن مهم است، عفت در پوشش است و بدون آن فلسفه حجاب تحقق نخواهد یافت که به اختصار با توجه به تفاسیر آیات آن را بیان می‌کنیم. قرآن می‌فرماید:

قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ لِيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ... وَ لَا يُضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَ تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (نور: ۳۱) {پیامبر (ص)} به زنان مؤمنه بگو دیدگان خویش {از نگاه‌های هوس‌آلود} فرو گیرند و شرمگاه‌های خود را نیز از دید دیگران بیوشانند و زیبایی‌هایشان را جز آنچه خود نمایان است آشکار نسازند و روسری‌های خود را بر سینه و گردن خویش بیندازند و زیبایی‌های خود را آشکار نکنند... و زنان هنگام راه رفتن نباید پاهای خود را بر زمین بکوبند تا زیورهایی که پنهان داشته‌اند آشکار شود. ای مؤمنان همگی به سوی خدا باز گردید تا رستگار شوید.

چند فراز از این آیات دلالت بر عفت در پوشش دارد.

۱- عفت در نگاه: قرآن مؤمنان و مؤمنات را به «غَضَّ بَصْرًا» امر می‌کند. غَضَّ بَصْرًا غیر از غمض بصر است «غَضَّ بَصْرًا» به معنای کوتاه کردن و کاهش دادن و تند نظر نکردن می‌باشد. (راغب مفردات ماده غَضَّ) بنابراین در آیه مورد بحث معنای «يَغْضُوا مِنْ ابْصَارِهِمْ وَ يَغْضُضْنَ مِنْ ابْصَارِهِنَّ» نگاه را کاهش بدهند یعنی خیره نگاه نکنند و به اصطلاح علمای اصول نظرشان آلی باشد نه استقلالی یعنی چشم چرانی نکنند (مطهری ۱۳۸۹ ص ۱۲۷ و مکارم ۱۳۷۹ ج ۱۸ ص ۴۳۶) عفت در نگاه مردان لازمه عفت در پوشش زنان و تن‌نمایی نکردن آنان است؛ در غیر این صورت نقض غرض و کمک بر گناه می‌شود و مقدمه حرام نیز حرام است.

۲- عفت در شهوت: در ادامه آیه خطاب به زنان می‌فرماید: «يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ» به عقیده مفسرین هر جا در قرآن «حفظ فرج» آمده معنای آن حفظ از زنا است جز در این دو آیه که به معنای حفظ از نظر می‌باشد و مقصود وجوب پوشش عورت است (طبرسی، ۱۴۰۳، ج ۴، ص ۱۳۸) و عورت هر آن چیزی است که انسان از نمایان شدن آن عرفاً شرم دارد (مصطفوی ۱۳۶۸، ج ۸، ص ۲۶۰) عورت وقتی پوشیده است که عفت آن حفظ شود «بنابر فتاوی فقها کل بدن زنان عورت است، مگر صورت و دو دست تا مچ» (ایروانی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۵۸).

۳- عفت در پوشش: الف) زنان نباید زینت‌های خود را آشکار سازند مگر آن مقداری که به طور طبیعی ظاهر است «ولاییدین زینهنَّ الأماظهر منها» (نور؛ ۳۱) اگر آشکار کردن زینت جایز نباشد به طریق اولی اعضای بدن که این زینت‌ها بر آن است نباید آشکار شود (شیر ۱۴۲۱، ص ۵۳۲) زینت عربی اعم از زیور فارسی است و آرایش‌های متصل به بدن مانند سرمه و رنگ مو را نیز شامل می‌شود (مقدس اردبیلی، بی تا ص ۵۴۴، مطهری ۱۳۸۹ ص ۱۳۱). استثناء در آیه نیز خود دلیلی بر وجوب پوشش تمام بدن زنان است مگر صورت و دست‌ها تا مچ (ایروانی، ۱۳۸۸، ج ۲ ص ۵۸).

ب) زنان باید روسری‌های خود را بر سینه و گریبان خویش افکنند (ولیضربن بخمرهنَّ علی جیو بهنَّ) (نور؛ ۳۱) در تفسیر مجمع البیان آمده است: زنان مأمور شده‌اند که روسری‌های خود را بر روی سینه خود بیفکنند تا افزون بر سر و گردن، روی سینه‌های آنان نیز پوشیده باشد.

زیرا قبل از نزول آیه زنان دامنه روسری‌ها را به پشت سر می‌افکندند و سینه و گردن‌هایشان نمایان بود (طبرسی ۱۴۰۳، ج ۴، ص ۱۳۸). این فراز از آیه درصدد منع زنان از آشکار نمودن محاسن ذاتی خود مانند گریبان و برجستگی‌های سینه برای نامحرمان می‌باشند بنابراین از فرازهای مختلف این آیه عفت در نگاه، عفت در شهوت و عفت در پوشش استفاده می‌شود.

ج) «ولا یضربن بارجلهن لیعلم ما یخفین من زینتهن» (نور؛ ۳۱) زنان به هنگام راه رفتن نباید پاهای خود را محکم به زمین بزنند تا زینت‌های پنهانشان آشکار شود. از این دستور می‌توان فهمید که هر چیزی که موجب جلب توجه مردان می‌گردد مانند استعمال عطرها، تند و آرایش‌های جالب نظر در چهره ممنوع است درواقع از این فراز آیه فهمیده می‌شود پایکوبی نمودن زنان نمودی کامل از ظاهر کردن باطن سکس زن است و انواع حرکات تحریکی که باعث جلب توجه مردان نامحرم است [که آیه از آن منع کرده است] (پاک نژاد، ۱۳۶۵، ج ۲ ص ۱۳۷) به طور کلی زن در معاشرت نباید کاری کند که موجب تحریک و تهییج و جلب توجه مردان نامحرم شود {مانند نداشتن پوشش مناسب یا پوشیدن لباس بدن نما} (مطهری ۱۳۸۹، ص ۱۴۶) یعنی عفت در پوشش را رعایت کند.

سوره احزاب آیه ۵۹: «یا ایها النبی قل لازواجک و بناتک و نساء المؤمنین بدنین علیهن من جلابیبهن ذلک أدنی أن یعرفن فلا یؤذین کان الله غفوراً رحیماً» ای پیامبر: به همسران و دختران و زنان مؤمنان بگو: جلاب‌های خود را به خویش نزدیک سازند. این کار برای اینکه {به نیکی و عفت} شناخته شوند و مورد اذیت قرار نگیرند {بهتر} و نزدیکتر است و خدا آمرزنده و مهربان است.

در شأن نزول این آیه آمده است: زنان مسلمان که شب هنگام برای نماز جماعت مغرب و عشاء به امامت پیامبر (ص) به مسجد می‌رفتند، بعضی از جوانان بیمار دل و منافقان برای آنها ایجاد مزاحمت می‌کردند و بعد مدعی می‌شدند تصور می‌کردیم آنان کنیز هستند. زیرا آن

زمان پوشاندن سر و گردن برای کنیزان واجب نبود^۱ و اوضاع ظاهری آنان به دلیل شغل و مقام و موقعیت اجتماعی شان مناسب نبود { آیه فوق نازل شد و دستور عفاف در پوشش را به زنان مسلمان داد (طبرسی ۱۴۰۳، ج ۴، ص ۳۷۰). قرآن در این آیه به زنان مسلمان دستور می‌دهد که اولاً با جلباب بیرون روند و ثانیاً آنها را به خود نزدیک کنند و بر آن محافظت کنند تا زینت‌های بدن آنان آشکار نشود (مکارم ۱۳۷۹، ج ۲۲، ص ۴۲۷) تا بدین وسیله به آزاد بودن و عفت و نجابت شناخته شوند و مورد اذیت واقع نشوند. التحقیق می‌گوید: جلباب بلندتر از روسری و کوتاه‌تر از رداء است. که زن به وسیله آن سر و سینه خود می‌پوشاند (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۹۴). و راغب در مفردات از آن به پیراهن و روسری تعبیر می‌کند (راغب، مفردات ماده جلب ص ۱۹۹). یدنین از، دنوّ به معنای نزدیک شدن است (قرشی ۱۳۷۸، ج ۲ ص ۳۶۰) حکم حجاب برای زنان مسلمان از قبل از نزول این آیه بیان شده بود اما بعضی از روی ساده اندیشی درست مراقب آن نبودند. آیه فوق تأکید می‌کند که در رعایت آن دقیق باشید {یعنی در حجابتان عفت داشته باشید} (مکارم ۱۳۷۹ ج ۲۲ ص ۴۲۹) استاد مطهری می‌فرماید: از این آیه یک حقیقت جاودانی استفاده می‌شود، و آن اینکه زن مسلمان باید آنچه‌ان در میان مردم {از نظر پوشش و حرکات} رفت و آمد کند که علائم عفاف و وقار و سنگینی و پاکدامنی از آن هویدا باشد تا بیمار دلان که دنبال شکار می‌گردند از آنان مأیوس شوند و فکر بهره‌کشی از آنان در مخیله آنان خطور نکند (مطهری، ۱۳۸۹ ص ۱۶۲ و طباطبائی ۱۳۷۴، ج ۱۶ ص ۳۴۲). به اصطلاح روان‌شناسان رفتارگرا حجاب، محرک افتراقی^۲ برای تقویت تمایلات درونی زنان است که حکایت از عفاف و سداد آنها دارد (رجبی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۶).

۱- به گفته ویل دورانت در ایران باستان اصولاً زنان باشخصیت و طبقات بالای اجتماع جرئت آن نداشتند که جز در تخت روان پوشش‌دار از خانه بیرون بیایند (ویل دورانت، ۱۳۷۰، ج ۳، ص ۴۳۴)

قرآن خطاب به زنان پیامبر (ص) در سوره احزاب آیه ۳۳ می‌فرماید: «و لا تبرجن تبرج الجاهلیه الاولی» آن گونه که زنان در روزگار جاهلیت نخست نمایان می‌شدند در میان مردم نمایان نشوید. کلمه تبرج از کلمه «برج» گرفته شده و به معنای ظاهر شدن و نمایان کردن خود در برابر مردم است همانطور که برج قلعه برای همه هویدا است. و کلمه جاهلیه الاولی به معنای جاهلیت قبل از بعثت است [که زنان عفت در پوشش نداشتند] (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۶ ص ۳۰۹). بدون شک این حکم عام است و اختصاص به زنان پیامبر ندارد هر چند در مورد آنان تأکید بیشتر است (مکارم، ۱۳۷۹، ج ۲۲ ص ۲۹۰) زیرا خطابات قرآن عام است. و این لازمه یک کتاب جهانی است. تبرج در تفسیر مجمع البیان ذیل آیه ۶۰ سوره نور (غیر متبرجات بزینة یعنی زنان در برابر نامحرمان با زینت‌هایشان خودنمایی نکنند). به معنای اظهار زیبایی‌های زن بیان شده است. قرآن در این آیه زنان را از برج شدن و آشکار کردن زیبایی‌ها و جاذبه‌های جنسی در برابر نامحرمان نهی کرده و از آنان خواسته است که از جلوه‌گری و دلبری کردن پرهیزند (رجبی، ۱۳۸۸، ص ۸۹). پر واضح است که عدم تبرج که مدلول آیه است هنگامی در زنان تحقق می‌یابد که عفت در پوشش داشته و جاذبه‌های جنسی خود را به وسیله پوشش مناسب پنهان دارند. از منظر اسلام زن مظهر عواطف و احساسات است لذا اسلام اصرار دارد که زنان با حجاب در جامعه بیایند تا درس عفت و عاطفه دهد نه اینکه درس شهوت و غریزه جنسی بیاموزند (جوادی آملی، ۱۳۷۱، ص ۳۷۲).

آنچه از ظاهر این آیات و تفاسیری که در مورد آن بیان شد استفاده می‌شود آن است که اصل مهم در پوشش از منظر قرآن عفت در پوشش است. یعنی روابط زن و مرد و حضور زنان در اجتماع و پوشش آنان باید به گونه‌ای باشد که سبب جلب توجه مردان نشود و واقعاً مصداق پوشش باشد نه آشکار کننده مواضع تحریکی بدن زنان که باعث جلب توجه مردان نامحرم و فتنه جنسی و برهم خوردن آرامش اجتماعی می‌شود.

عفاف در پوشش در روایات و فقه

روایات فراوانی در منابع روایی شیعه مانند (کافی ج ۵ و وسائل الشیعه ج ۱۴) نقل شده است که دلالت بر وجوب پوشش تمام بدن به وسیله بانوان مگر وجه و کفین و رعایت عفاف بوسیله آنان دارد که نمونه‌هایی از آن را ذکر می‌کنیم:

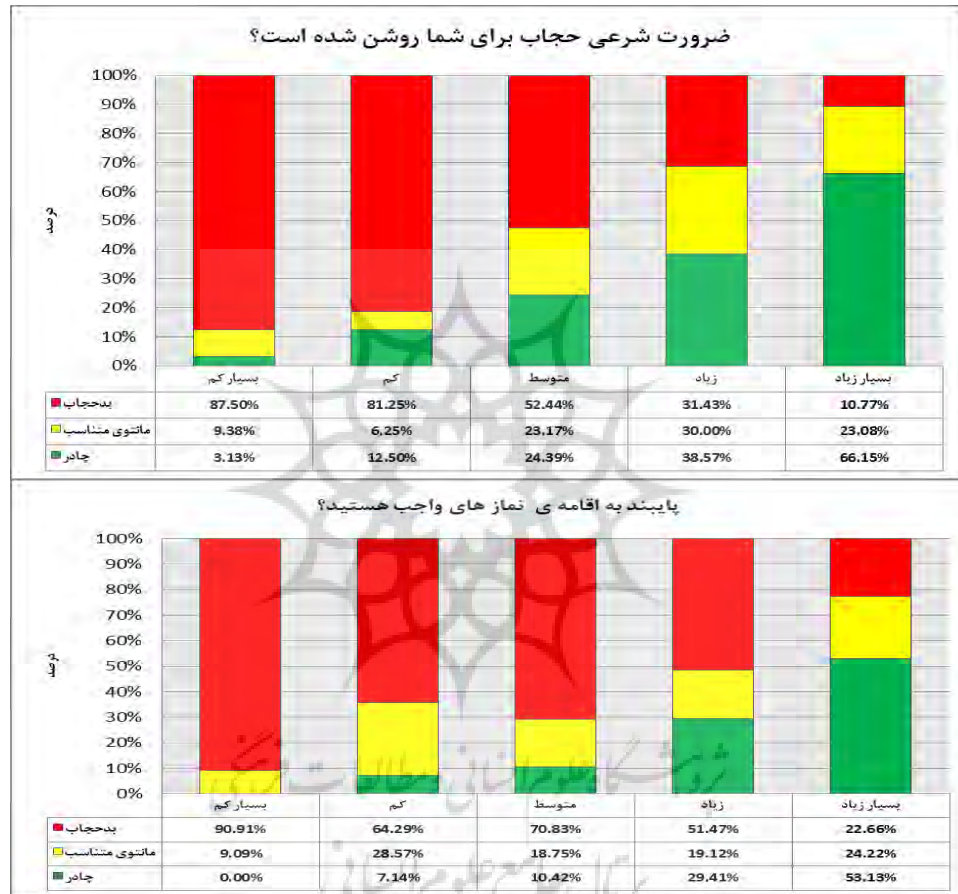
۱- ... عن مسعده بن زیاد: سمعت جعفرًا و سئل عما تظهر المراه من زینتها قال: الوجه و الکفین (حر عاملی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۴ ص ۱۴۶) شنیدم از امام صادق علیه السلام درباره چیزی که زن از زینتش می‌تواند آشکار کند فرمود: چهره و دو دست.

۲-..... عن الفضیل قال : سالت ابا عبدالله علیه السلام عن الذراعین من المراه هما من الزینه التي قال الله «و لا یبدین زینتهن الا لبعولتهن»؟ قال نعم و ما دون الخمار من الزینه و ما دون السوارین (حر عاملی، ۱۴۰۳ق، ج ۷ ص ۱۴۵) از امام صادق علیه‌السلام سؤال کردم درباره ذراعین زن آیا آنها از زینت است که خداوند فرموده «زینت‌های خود را برای مردان آشکار نکنید» فرمود بله آنچه زیر مقنعه و زیر النگو است زینت است. با توجه به این روایت غیر از وجه و کفین پوشش بقیه بدن واجب است چون خمار صورت را نمی‌پوشاند و کفین هم بالای النگو است (ایروانی، ۱۳۸۸، ج ۲ ص ۵۹).

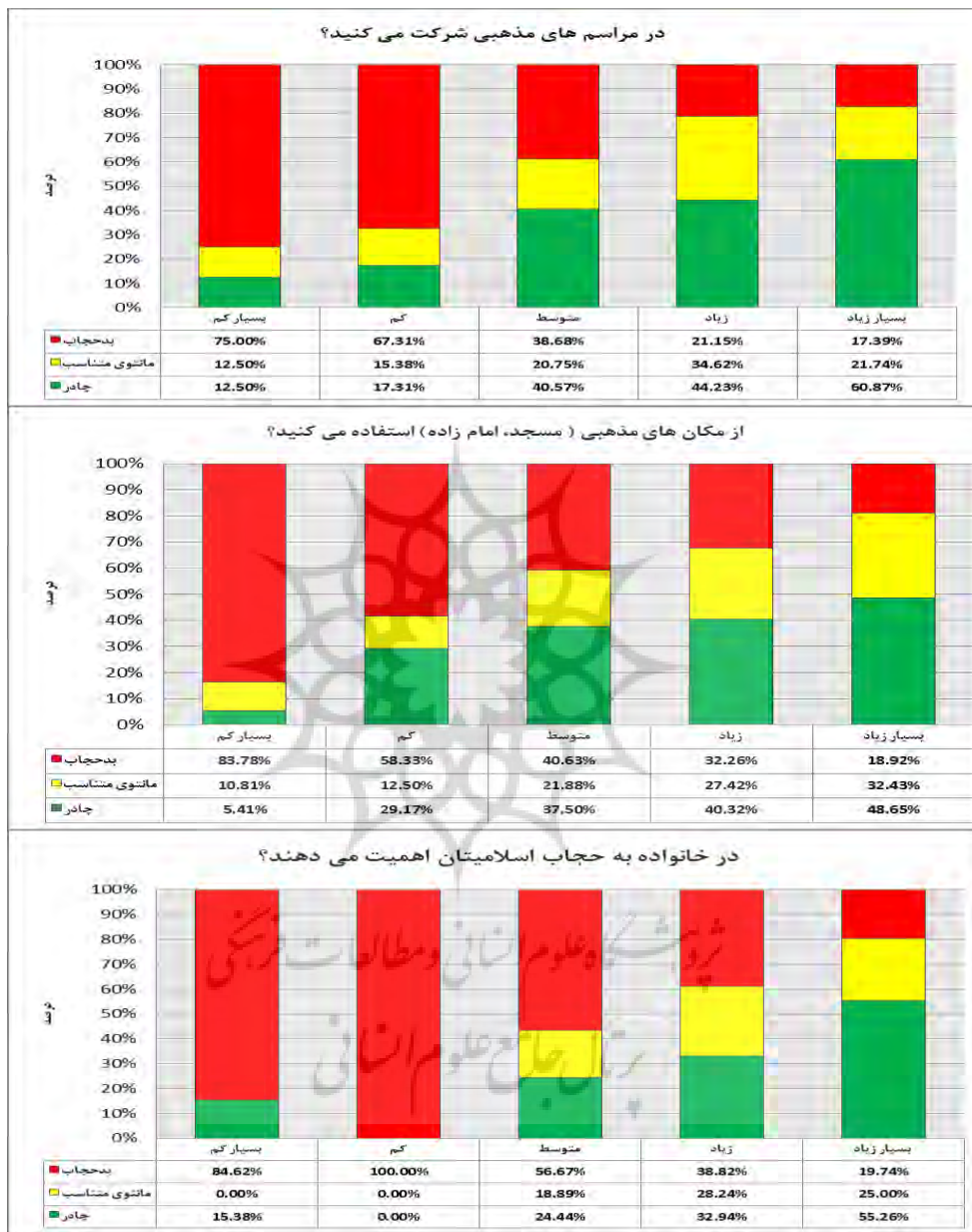
صاحب جواهر نیز وجوب پوشش بدن زن مگر وجه و کفین را اجماعی بیان می‌کند و می‌فرماید: و الحاصل ما دل علی وجوب الستر و حرمة النظر اکثر من ان تحصی (نجفی، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۳) خلاصه سخن آنکه آنچه بر وجوب پوشاندن عورت و حرمت نگریستن بدان دلالت دارد، بیش از آن است که به شمارش آید. علامه حلی فرموده‌اند همه بدن زن به جز چهره و دو دست او عورت است (حلی، ۱۴۱۰ق، ج ۱ ص ۲۴۷ و ۱۴۱۰ ج ۲ ص ۴۴۸).

با این تأکیدات قرآنی بر عفاف در پوشش و روایات بسیاری که به حد تواتر معنوی می‌رسد و اجماع فقهای اسلامی (کلانتری، ۱۳۹۰، صص ۳۳-۱۱۸) این تحقیق با روش میدانی و شیوه پرسشنامه‌ای درصدد آسیب‌شناسی این مسأله است که چرا بعضی از دانشجویان مسلمان عفت در پوشش را رعایت نمی‌کنند.

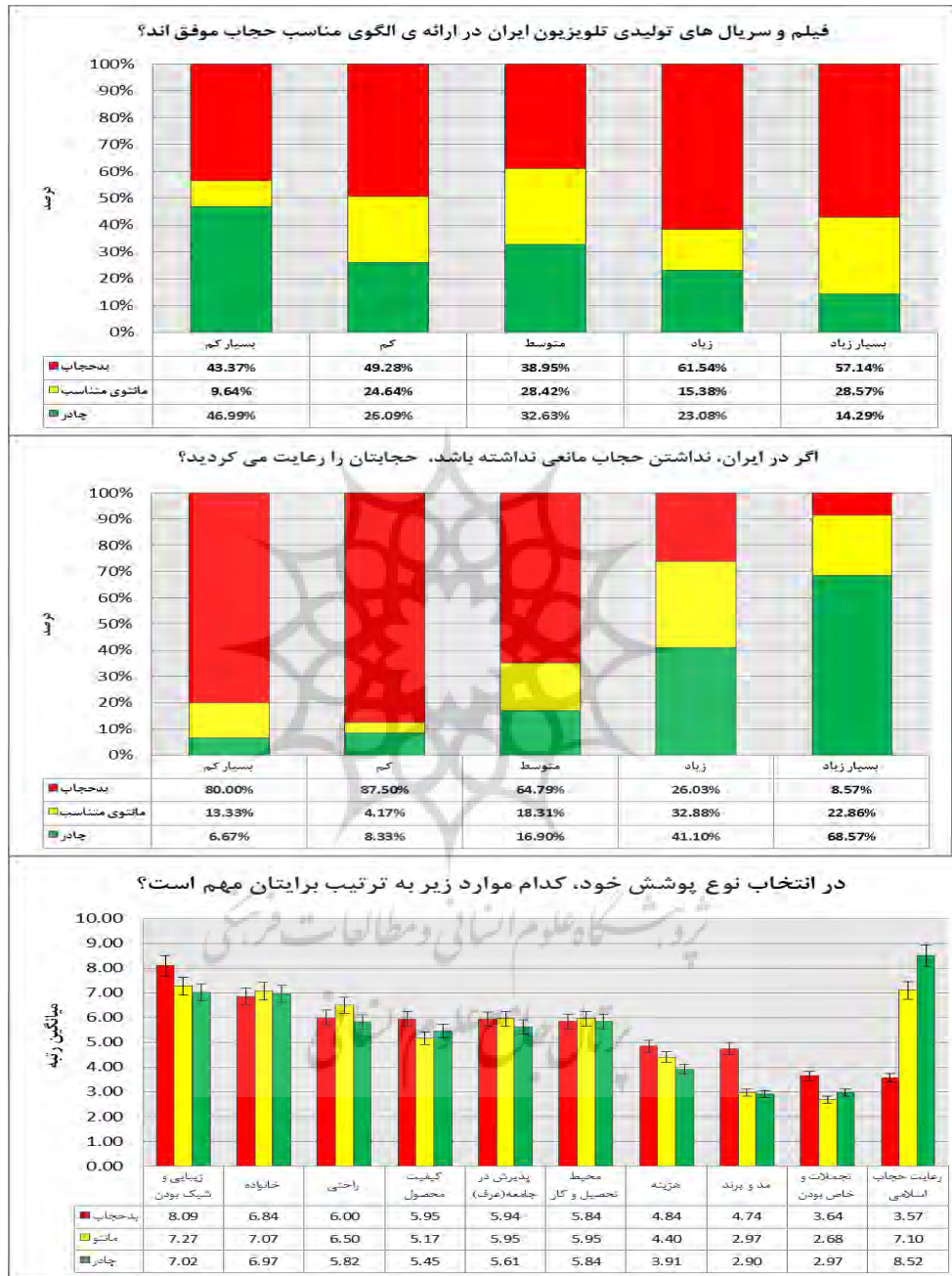
در این قسمت گزینه‌های از نتایج تحلیل آماری بین گروه A و B و C که در آنها اختلاف معناداری وجود دارد^۱ آورده شده در این نمودارها دیدگاه‌های سه گروه به صورت درصدی و ستون عمودی محاسبه شده‌اند.

۱- اصل طرح و پاسخ تمام سوالات و نمونه‌ها در معاونت پژوهشی دانشگاه علامه طباطبائی موجود است.

فرهنگ مشاوره و روان درمانی

تحلیل و بررسی

براساس یافته‌های به دست آمده در مقایسه بین گروهی با ۲ روش آماری کروسکال-والیس اچ (آلفا = ۰/۰۵) و من ویتنی‌یو (آلفا = ۰/۰۱۶۷)، می‌توان موارد زیر را به عنوان عوامل مؤثر در نوع پوشش جامعه آماری این تحقیق برشمرد:

۱. اعتقادات بنیادین: مانند اعتقاد به خدا، معاد و اصل حجاب. همه گروه‌های حجابی، به این سؤال که به چه میزان خداوند را در زندگی خود احساس می‌کنند؟ پاسخ مثبت داده‌اند و تفاوت معناداری ندارند. اما نسبت به سه سؤال دیگر یعنی اعتقاد به معاد، اعتقاد به حجاب اسلامی و آیا ضرورت شرعی حجاب برای شما روشن شده است؟ تفاوت معناداری بین دو گروه A و B با گروه C وجود دارد. یعنی گروه C به هر سه سؤال تقریباً پاسخ ضعیف داده‌اند. بنابراین عدم رعایت پوشش مناسب به وسیله گروه C می‌تواند به دلیل ضعف اعتقاد به معاد و حجاب و عدم شناخت ضرورت شرعی حجاب باشد.

۲. پایبندی مذهبی: انجام وظایف شرعی و پایبندی به اقامه نماز و شرکت در مراسم و مکان‌های مذهبی از جمله مواردی هستند که بین گروه‌های مختلف حجابی مورد مطالعه، تفاوت معنی داری دارند. افراد گروه C نسبت به دو گروه دیگر (A و B) به صورت قابل توجهی کمتر مقید به انجام وظایف شرعی، اقامه نماز و شرکت در مراسم و مکان‌های مذهبی هستند. بنابراین رعایت این عامل نقش مهمی در رعایت نوع پوشش مناسب در بین جامعه آماری این تحقیق دارد.

۳. عامل خانواده: این عامل شامل سؤالاتی است که از فرهنگ خانواده و روابط خانوادگی و عاطفی حکایت دارد. دانشجویانی که در فرهنگ خانوادگی و حتی فرهنگ محل زندگی‌شان حجاب اسلامی رعایت می‌شود و از طرف دیگر خانواده‌هایی دارند که بر نوع پوشش آنان مراقبت و نظارت دارند، نسبت به سایر گروه‌ها که اینگونه نیستند عفت در پوشش را بیشتر رعایت می‌کنند. نتایج آماری این عامل نشان می‌دهد گروه C نسبت به گروه A و B در فرهنگ خانواده و محل زندگی و روابط خانوادگی کمتر به رعایت حجاب اهمیت می‌دهند

و خانواده‌های آنان بر نوع پوشش آنان نظارت کمتری دارند. افزون بر این نوع پوشش مادران با نوع پوشش دختران دارای همبستگی زیادی است. غالب افرادی که پوشش مانتوی تنگ و کوتاه را بیشتر انتخاب کرده‌اند، افرادی هستند که مادرانشان نیز این انتخاب را بیشتر داشته‌اند. همچنین براساس نتایج این تحقیق توجه و محبت کافی خانواده به دانشجویان عامل مهمی در نوع پوشش آنان برعهده دارد.

۴. عامل زیبایی: عامل زیبایی در نوع پوشش یکی از عوامل موثر در انتخاب نوع حجاب افراد جامعه آماری این تحقیق مطرح است. این عامل برای گروه C از اولویت بالایی برخوردار است. این گروه رعایت حجاب اسلامی را مانع زیبایی و شیک بودنشان می‌داند و آن را به عنوان اولویت آخر در خرید لباس بیان کرده‌اند. اما گروه A و B اولویت‌های اول برای آنان در نوع پوشش رعایت حجاب اسلامی است. هرچند زیبایی به اقتضای سن جامعه آماری برای همه گروه‌های آماری بسیار مهم است اما اولویت‌های آنها با هم متفاوت است. راحتی، عرف جامعه، محیط تحصیل از اولویت‌های بعدی در انتخاب نوع پوشش جامعه آماری این تحقیق است.

۵. عامل جامعه: گروه A و B بر این باورند که پوشش مناسب نه تنها مانعی برای فعالیت‌های اجتماعی، تحصیلی و آزادی اجتماعی آنها نیست بلکه رعایت حجاب اسلامی باعث افزایش عزت و امنیت اجتماعی آنان می‌شود. اما گروه C رعایت حجاب کامل اسلامی را مانع آزادی و فعالیت‌های اجتماعی و شغلی می‌داند و رعایت حجاب را باعث افزایش عزت و امنیت نمی‌داند. فرهنگ محلی و رعایت پوشش به وسیله زنان محله تأثیر مثبتی در نوع پوشش جامعه آماری این تحقیق دارد. در گروه C با حجاب بودن دوستانشان از اهمیت کمتری نسبت به دو گروه A و B برای آنان مطرح است. گروه B به منظور هماهنگی با محیط پیرامونی و ترس از انگشت‌نما شدن تمایل زیادی به پوشیدن مانتو با رعایت حجاب دارد.

۶. عامل رسانه: تمام گروه‌های آماری، خصوصاً گروه B و A بر این باورند که برنامه‌های با کیفیت و متناسب با نیاز دختران در حوزه عفاف و حجاب در رسانه ملی کمتر ارائه می‌شود.

با توجه به نقش رسانه ملی در فرهنگ‌سازی اسلامی، عدم ارائه الگو مناسب در نوع پوشش دختران و نداشتن برنامه اعتقادی مناسب رسانه ای یکی از ضعف‌هایی است که تمام گروه‌ها به آن اذعان کرده‌اند.

۷. عامل ازدواج: در مورد سن مناسب ازدواج میانگین رتبه به دست آمده برای گروه A و B بین ۲۱-۲۳ است. این در حالی است که گروه C سن ۲۷-۳۰ را مناسب سن ازدواج می‌داند و این امر حاکی از آن است هر چه پایبندی‌های اعتقادی و مذهبی و رعایت حدود و مرزهای بین زن و مرد بیشتر، سن ازدواج پایین‌تر است. بنابراین ازدواج در سنین پایین زمینه مناسبی برای عفت در پوشش قبل و بعد از ازدواج است.

۸. عامل عملکرد مسئولین و قانون حجاب: هر سه گروه A، B و C بر این نکته اتفاق نظر دارند که عملکرد غلط بعضی از مسوولان در عدم گرایش دانشجویان به رعایت حجاب اسلامی موثر است.

۹. در پایان از گروه‌های مختلف هدف سوال شده است: اگر در ایران اسلامی حجاب الزامی نباشد، آیا حجاب را رعایت می‌کنید؟ به ترتیب بیشترین میانگین رتبه‌ها به گروه A و B تعلق گرفته و در آخر به گروه C به صورت بسیار ضعیف اختصاص یافته است.

راهکارها

۱. با توجه به نتایج و تحلیل نمودارهای عامل اول (اعتقادات بنیادین، خدا، معاد، ضرورت حجاب) از پاسخ‌های گروه C به پرسشنامه استفاده می‌شد که این گروه نسبت به دو گروه دیگر دارای ضعف اعتقادی است و با فلسفه و ضرورت حجاب اسلامی آشنایی لازم را ندارد، همچنین گروه A و B نیز از فلسفه حجاب اطلاع کافی ندارند ولی به دلیل مقید بودن به آداب شرعی آن را رعایت می‌کنند. بنابراین لازم است با هدف تقویت مبانی اعتقادی دانشجویان: الف) با برگزاری همایش‌ها، سمینارها، مسابقات کتابخوانی (خصوصاً کتاب مسئله حجاب استاد مطهری)، برپایی نمایشگاه حجاب در محیط‌های دانشگاهی و نگارش کتاب‌های مناسب و

جذاب در مورد فلسفه و جنبه‌های اعتقادی حجاب اسلامی و بیان اهمیت آن برای دانشجویان اقدام نمود. ب) حضور مشاوران امین، دلسوز و آگاه خانم در محیط دانشگاه و خوابگاه‌های دانشجویی به منظور آگاهی بخشی در مورد فلسفه حجاب و پاسخ به سؤالات دانشجویی در این مورد بسیار مفید است.

۲. با توجه به نتایج حاصل از عامل خانواده و نقش آن لازم است با تشکیل جلساتی با اولیای دانشجویان، برگزاری کلاس، چاپ نشریه‌های مناسب در حوزه حجاب اسلامی، شناسایی آسیب‌های پیش روی دختران و بیان نمونه‌های عملی حادثه‌ساز (در صورت عدم رعایت حجاب) برای دانشجویان و خانواده‌هایشان از نقش خانواده‌ها در تقویت عفت در پوشش دانشجویان کمک گرفت.

۳. با توجه به نقش محیط‌های آموزشی در مسأله عفاف با برگزاری کرسی‌های آزاد اندیشی و میزگردهای صمیمانه با حضور کارشناسان مذهبی و دختران دانشجو در فضای باز علمی می‌توان زمینه‌ی آشنایی دانشجویان را با اهمیت مسئله عفاف فراهم نمود.

۴. ارزش نهادن به عفاف در پوشش و تشویق دختران با عفاف در دانشگاه و اهتمام اساتید به مسأله عفاف در کلاس‌های درس و نظارت و حمایت رئیس دانشگاه و دانشکده سبب پیدایش انگیزه بیشتر در رعایت عفاف در حجاب می‌شود.

۵. با توجه به نقش عامل رسانه و نتایج آماری حاصل از بررسی آن می‌توان بیان کرد، ارائه الگوی به روز و مناسب حجاب اسلامی در برنامه‌های تلویزیونی و رعایت عفاف در پوشش به وسیله بازیگران زن فیلم‌های تلویزیونی و بیان فلسفه حجاب به وسیله کارشناسان در رسانه ملی کمک زیادی به رعایت و ترویج عفاف و حجاب در جامعه دینی و دانشگاهی می‌شود.

۶. اجرایی کردن آیین نامه حجاب مصوبه ۱۳ دی ۱۳۸۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی در مورد راهکارهای اجرایی فرهنگ عفاف و حجاب در محیط‌های دانشگاهی.

۷. تصویب آئین نامه استفاده از لباس‌های فرم مناسب و متحدالشکل در محیط دانشگاه و اجرایی کردن آن.

۸. با توجه به نتایج حاصل از نقش عامل مراسم و مکان‌های مذهبی، ترغیب، تشویق و فراهم کردن زمینه شرکت دانشجویان در مکان‌ها و مراسم مذهبی و اردوهای علمی فرهنگی و ترویج فرهنگ امید و بخشش الهی در بین دانشجویان، سبب گرایش آنان به مسائل دینی عموماً و مسئله حجاب به عنوان یک نماد دینی خواهد شد.

۹. با توجه به نتایج حاصل از عامل زیبایی لازم است لباس‌های زنانه به روز و مناسب که در عین داشتن معیارهای یک پوشش اسلامی از زیبایی و متانت برخوردار باشد تولید و استفاده از آنها در محیط‌های دانشگاهی فرهنگ سازی شود.

۱۰. با توجه به غرور دوران جوانی، برخوردهای عاطفی و انسانی از سر مهر به وسیله افراد آگاه، دلسوز و با متانت و شخصیت با دانشجویان بدحجاب در درب ورودی دانشگاه‌ها به جای برخوردهای سرد و بی روح و انضباطی خشک تأثیر مهمی در گرایش آنان به حجاب دارد.

۱۱. به دلیل تأثیرپذیری و الگوبرداری جوانان، بیان سرگذشت و نمایش فیلم زندگی زنان فرهیخته‌ای که مسلمان شده و حجاب کامل را به عنوان بهترین پوشش برای یک زن مسلمان بیان داشته اند، نقش زیادی در گرایش دانشجویان به عفت در پوشش دارد.

منابع فارسی

ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، بيروت، دارصادر، ۱۴۱۴.
بایزیدی ابراهیم، اولادی بهنام، عباسی نرگس، تحلیل داده‌های پرسش‌نامه‌ای به کمک نرم افزار 18 SPSS (PASW)، تهران: انتشارات عابد، چاپ اول، ۱۳۸۸.

ایروانی، باقر، درس تمهیدیه فی الفقه الاستدلالی، قم، جامعه المصطفی، ۱۳۸۸، ج ۲.
پاک نژاد رضا، اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، یزد، انتشارات فرهنگی شهید پاک نژاد، ۱۳۶۵.
پاکت چی، احمد، دایره المعارف بزرگ اسلامی تهران: انتشارات مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۹۱.

- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، تهران، مکتبه الاسلامیه، ۱۴۰۳، ج ۱۴.
- جوادی آملی عبدالله، زن در آینه جلال و جمال، تهران: انتشارات رجاء ۱۳۷۱.
- حق شناس جعفر، عفاف و حجاب چرا؟ تهران، چاپ نشر بین الملل، ۱۳۹۰.
- حق شناس جعفر، عفاف و حجاب چگونه؟ تهران، چاپ نشر بین الملل، ۱۳۹۰.
- حلی، حسن بن یوسف، ارشاد الاذهان. قم: نشر اسلامی، ۱۴۱۰.
- حلی، حسن بن یوسف، تذکره الفقهاء، قم، آل البیت، ۱۴۱۴.
- حلی، محقق، شرایع الاسلام، تهران، انتشارات اعلمی، ۱۳۷۴.
- دورانت، ویل، تاریخ تمدن، ترجمه احمد آرام و همکاران، تهران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۰.
- رجبی عباس، حجاب و نقش آن در سلامتی روان، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵.
- سیار، پیروز، ترجمه کتاب مقدس، تهران، نشر نی، ۱۳۸۷، رساله پولس به تیموتوس.
- شلیت وندی و دموس ناسی، کتاب دختران به عفاف روی می آورند، ترجمه سمانه مدنی و پریسا پور علمداری، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۸.
- شبر، عبدالله، تفسیر شبر، تهران، انتشارات أسوه، ۱۴۲۱.
- صفاری محسن، محمودی محمود، زراعی حجت، امیری زهره، پاکپور امیر، روش های آماری در تحقیقات پزشکی و بهداشتی، تهران: انتشارات آثار سبحان، چاپ اول، ۱۳۹۱.
- ضیاء پور، جلیل، پوشاک زنان ایرانی، تهران: انتشارات وزارت ارشاد و هنر، بی تا.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، قم، کتابخانه، آیه الله مرعشی، ۱۴۰۳.
- طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴.
- طوسی، محمد بن حسن، مبسوط، تهران: حیدریه، ۱۳۸۸.
- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تحقیق سید احمد حسینی، تهران: انتشارات مرتضوی، ۱۳۶۲.
- عادل حداد، فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی، انتشارات صدا و سیما، ۱۳۶۳، چاپ دوم.
- عاملی، زین الدین (شهید ثانی) مسالک الافهام، قم، نشر موسسه اسلامی، ۱۴۱۳ (دوره ۱۵ جلدی).
- فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم، دارالهجره، ۱۴۱۰.
- فیومی، احمد بن محمد مصباح المنیر، قم، دارالهجره ۱۴۴۰.

- قرشی علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۷۸ ج ۲.
- کلانتری، علی اکبر، فقه در پوشش، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۰، چاپ چهارم.
- کلینی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، تهران، دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۶۷، ج ۵.
- کهن، آبراهام، گنجینه‌ای از تلمود، ترجمه امیرفریدون گرگانی، تهران، انتشارات یهودا، ۱۳۵۰.
- موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۲۴.
- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، انتشارات ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸.
- مقدس اردبیلی، احمد بن محمد، زبده البیان فی احکام القرآن، بی تا.
- مطهری مرتضی، مسئله حجاب، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۹.
- مطهری مرتضی، اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۲.
- مکارم شیرازی ناصر، تفسیر نمونه، تهران دارالکتب الاسلامیه ۱۳۷۹ چاپ نوزدهم.
- مهدی‌زاده حسین، فلسفه حجاب، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ۱۳۹۰.
- مهریزی مهدی حجاب تهران: کانون اندیشه جوان ۱۳۸۹ چاپ هفتم.
- نجفی، محمد حسین، جواهرالکلام، تهران: المکتبه الاسلامیه، ۱۳۷۶.